

EMEĞİN MEKÂNDA YER SEÇİMİ OLARAK GÖÇ HAKKINDA TEKELİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OVER TEKELI ABOUT MIGRATION AS LABOUR'S SPATIAL SITE SELECTION

Emin YİĞİT¹

Öz

Çok iyi bir metodolojik kurgudan hareketle tartışmanın ana aksını belirleyen İlhan Tekeli'de çalışmanın temel sorunsalı ve bu sorunsalın hangi perspektiften tartışılacağı son derece nettir. İlhan Tekeli'nin bu bilimsel tutumu üretken olduğu tüm alanlarda olduğu gibi "göç" olgusunun işlenmesinde de görülürken, "göç"ün, özellikle sanayi toplumlari ile birlikte bir emek hareketi niteliği kazandığını onun çalışmalarına bakarak ifade etmek mümkündür. Hal böyle olunca çok yönlü bir olgu olan "göç"ün, bir emek hareketi olarak analiz edilebilmesi için olgunun tanımlanması, zaman ve mekân üzerinden sınırlılıklarının saptanması, göç tercihlerinde sistemin belirleyiciliğini ortaya çıkaran dinamiklerin ve kişilerin kararlarını belirleyen süreçlerin irdelenmesi Tekeli için önemlidir. Tekeli'nin yapmış olduğu analizler, aynı zamanda sonraki sosyolojik çalışmalar içinde yol göstericidir. Sanayi toplumlari için geçerli olan bu analizler, geride kalmış gibi görünse de hemen belirtmeli ki değişimin eş zamanlı olmaması nedeniyle birçok mikroluğu da bünyesinde barındıran sanayileşmekte olan toplumlari analiz etmede son derece önemlidir. Bu nedenle bu çalışma, emeğin mekânda hareket etme biçimini Tekeli'nin kuramsal ve kavramsal anlatılarına gönderme yaparak sanayi toplumlarının dinamikleri üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlhan Tekeli, Göç, Emek, Mekânsal Hareket, Rasyonel Karar

¹ Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, yigitemin@yahoo.com

Abstract

In İlhan Tekeli, who specifies his discussions' main framework by starting from a very successful methodological construction, his works' main problematic and from which perspective that will be discussed is considerably clear. While this scientific attitude can be witnessed within all his research interests as well as his works about "migration", this attitude made it possible to point out that migration gained the characteristics of a movement of labour particularly in industrial societies. This being the case, in order to analyse "migration" as a movement of labour, it become crucial for Tekeli to define migration as a phenomenon, to determine its limitations in terms of time and space, to examine the dynamics that help to discover the decisiveness of the system behind the choice of migration, and to examine the determinants behind people's decisions. His analysis also became a guiding light for the following sociological researches on the subject. Although his analysis applies to industrial societies and therefore seems to remained behind, this actually is not the case. Because change is not a simultaneous phenomenon and hence, it is very important in the analysis of less developed countries in which they inhold many micros in their structures. In this regard, the main objective of this paper is to discuss the movement of labour within the space through the dynamics of industrialised societies by referring to Tekeli's narrations.

Keywords: *İlhan Tekeli, Migration, Labour, Spatial Mobility, Rational Choice*

1. GİRİŞ: NEDEN TEKELİ'DE EMEK HAREKETİ OLARAK GÖÇ?

Çok iyi bir metodolojik kurgudan hareketle yapacağı tartışmanın ana aksını net bir şekilde belirlemesinin yanında çalışmanın temel sorunsalının ne olduğu ve hangi perspektiften bu sorunsalın ele alındığı konusunda net bir fikir vermesi, Tekeli'nin çalışmalarının bir kimliği olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bir probleme, bir kavrama ya da bir konuya ilişkin olarak öncelikle iyi bir teorik analiz yapmayı yeğleyen Tekeli'ye göre, sosyal bilimlerde olgunun tüm yönleriyle çok iyi tanımlanması ve sınırlandırılması, temel problemin çok iyi saptanması analizin mümkün olan en doğru şekilde yapılmasını sağlayacaktır. Hatta Tekeli, bilimsel analizlerinde kendi teorik kurgusunun bile eksik kalabileceği noktaları eleştirel bir bakışla çalışmalarında sunmaktadır. Bu anlamda onun çalışmaları, sosyal bilimlerin alanında çalışanlara, bir sorunsalın nasıl tartışılması gerektiği konusunda derin bir perspektif sunmaktadır.

Belirtilen saptamalara ek olarak Tekeli'nin bilimsel üretkenliği, dönemler halinde net bir şekilde Türkiye'deki sosyal problem alanlarını da yakalama fırsatı vermektedir. Hemen hemen her çalışma alanında, -bağımsız yazılar halinde de olsa- tarihsel bir arka plan ortaya koyarken bu durum okuyucuya, tartışılan noktaya, nasıl ve hangi süreçlerden geçilerek geldiği hakkında bir bilgi sunmaktadır ki bu da Tekeli'nin çalışmalarında "niçin" sorusunun cevabının somutlaşmasını sağlamaktadır. Sosyal bilimlerin farklı alanlarında literatüre çok önemli katkılar sunan Tekeli, göç, Türkiye'de iç göç, göçe ilişkin yöntem tartışmaları gibi alanlar üzerinde de derinleşmiştir. Özellikle, Tekeli'nin göç alanındaki spesifik

tartışmaları, göç eyleminin basit bir demografik hareket olmadığını aksine toplumun üretim dinamiklerini de içerimleyen ve toplumun yeni koşullarını örgütleyen emek hareketi olduğunu göstermektedir.

Hal böyle olunca bu çalışmanın, emeğin mekânda hareket etme biçimini Tekeli anlatılarına gönderme yaparak sanayi toplumlarının dinamikleri üzerinden tartışmaktır. Hemen vurgulanmalı ki emeğin her yer değiştirmesi bir göç hareketi olarak ele alınabilecekken her göç bir emek hareketi değildir. Dolayısıyla bu çalışma için önemli nokta “göç”ün bir emek hareketi olarak ele alınmasıdır. Aslında binlerce yıldır, kıtlık, savaş, sürgün vb gibi nedenlerle insanlar yaşam alanlarını değiştirmişken, kapitalizmin gelişimiyle ve özellikle sanayi devrimiyle kırsal alanlardan kentlere ve sanayileşmiş alanlara doğru kitlesel emek göçlerinin olduğunu görmek mümkündür. Dolayısıyla bu haliyle göç emek hareketi niteliği kazanmıştır ve göç hareketleri özünde emek göçüdür. Geline nokta, emek hareketine dayalı göçün niteliği geçici olduğu gibi sürekli de olabilir ve yine uzaklık önemli bir vurgu noktasıdır. Yine emek hareketi ulusal sınırlar içinde olabildiği gibi uluslararası nitelikte de olabilmektedir.

2. EMEĞİN MEKÂNSAL HAREKETİ OLARAK GÖÇ

Göç gözlemleri toplumda değişmekte olan ekonomik fırsat dağılımına tepki olarak, kişilerin nasıl yer değiştirdiğini saptama olanağı verdiği için çok önemlidir. Dolayısıyla yine göç çalışmalarının teorik açıdan iyi bir kuramsal zemine oturtularak sınırlanması olguya ilişkin sağlıklı saptamaların yapılması adına ayrı bir değer taşımaktadır (Tekeli ve Erder, 1978:24). Çünkü sosyolojik bir kavramlaştırmanın ifade ettiği anlam, yapılacak değerlendirmelerin üzerinde net belirleyicidir. Bu nedendir ki bir kavram çok iyi sınırlandırılarak tanımlanmalıdır. Böylelikle kavramın işaret ettikleri, şüpheye yer bırakmaksızın aynı netlikle ve herkes tarafından olduğu gibi anlaşılır. Açıktır ki “kavram”, her zaman “olgudan” daha uzun ömürlüdür ve olgunun tarihsel süreçteki dönüşümünü ifade eden kavramın çok iyi açıklanmaya ihtiyacı vardır.

Bir olgu olarak göç tarihsel süreçte farklı görünüşleri ile yaşansa da, özellikle sanayi toplumları ile birlikte bir emek hareketi niteliği kazanmıştır. Aslında modern sanayi toplumları dışındaki toplumlarda da bir emek hareketi olmasına rağmen bu toplumlardaki emeğin hareketinin gönüllü olmaması dikkati çekmektedir. Çünkü sanayileşmemiş ve küçük üreticiliğin yaygın olduğu toplumlarda üretim kararını veren ile emek arzı kararını verenin aynı olduğunu ve kararın aynı anda verildiğini ifade etmek gerekir ki Tekeli'ye göre üretim için gerekli emeğin miktarı merkezden kararlaştırıldığı için ya da emek üretim yerine zorla getirilip çalıştırılmakta olduğu için bu iki görünüm sadece tarihsel birer kategori olarak kalmışlardır (Tekeli ve Erder, 1978:19). Sanayi toplumları ile birlikte ise bir sosyal sistem içindeki kişilerin mekândaki dağılımında kendi kararları üzerinden devamlı olarak değişme olmaktadır. Kişilerin mekândaki yaşama yerlerini değiştirme olgusunun ise sosyal sistem ve kişi açısından iki farklı tip fonksiyonu vardır. Göç olgusunun açıklanmasında bu iki fonksiyonun ayrı ayrı kavranması kadar, birbirlerini nasıl etkilediklerinin de incelenmesi gerekir. Sosyal sistemde üretim, ulaştırma ve haberleşme teknolojilerinin ve sosyal sistemin dış ilişkilerinin değişmesine paralel olarak mekân organizasyonunda da

değişme yönünde baskı doğar (Tekeli,1975:153). Tekeli, Morrison'a (1970:474) atıfla göçü, nüfusu mekânda yeniden dağıtarak ve iş gücünün, üretimi daha etkin kılacak şekilde dağılımını sağlayarak, mekân organizasyonunun yeni şartlara uyumunda en etkin mekanizmalardan birisi olarak belirtmektedir. İçinde yaşadığı toplumda, motivasyonlarını en çoğa çıkarmak isteyen kişiler için ise göç, kullanabilecekleri fırsatların sayısını artırırken aynı zamanda mesleki ve sosyal mobilite sağlar. Kişinin, mekândaki yerini değiştirmesi yalnızca üretim sisteminin taleplerine uyması ve emek pazarının sistemin etkinliğini artıracak şekilde çalışması sorunu değildir. Kişi bir tüketici olarak yer değiştirdiğinde tüketicilerin mekândaki konumları ve pazar yeri de değişmiş olduğundan bu değişim üretim sisteminde verilen kararları etkilemektedir (Tekeli,1975:153). Hal böyle olunca, en basit haliyle insanların coğrafi mekânda hareketini ifade eden “göç” özellikle sanayi toplumlarında emeğin mekânsal organizasyonu ile yakından ilişkilidir. Bu haliyle emeğin mekânda yer seçimini ifade eden “göç” kavramı ile öncelikle, emeğin yaşam yerini değiştirmesi anlaşılmaktadır (Tekeli ve Erder, 1978:24).

Tekeli göç kavramını, “belli bir zaman dilimi içerisinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların, kendi iradeleriyle yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanının dışına taşıyanların miktarı” (Tekeli, 1998:9) olarak tanımlamaktadır. Bu tanım her üretim düzeninde geçerli olacak gibi görünse de daha çok modern toplumlar için kullanılmaktadır. Çünkü yazara göre, tarım toplumunda birey kendi iradesiyle yer değiştirmemektedir. Göç etmeye ilişkin özgür bir tercihin ortaya çıkabilmesi için ise modern toplumun, ulus-devletin ve özgür bireyin oluşması gerekmektedir. Bu durumda da göç, modern toplumlarda insan- yer ilişkisinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Tekeli, 1998:9). “Göç”e ilişkin olarak yapılan gözlemlerde ve çalışmalarda, çalışmanın sınırlarının nasıl belirlenebileceğine ilişkin kuramsal bir incelemenin önemine vurgu yapan Tekeli, böyle bir eksikliği giderme kaygısını ise ayrıca taşımaktadır.

Tekeli, bir göç araştırmacısının kullandığı verilerin hatasız ya da hata payını en aza indirgeyerek değerlendirebilmesi için, elde edilen verilerin “zaman” ve “mekân” olarak iyi sınırlandırılmasının, bu faktörlerin etkisinin çalışmada bilinmesi bakımından önemli olduğunu ifade etmektedir. Örneğin yazara göre “göç”, -Wolpert'in (1965:159-178) ifadesiyle-, genel olarak belirlenmiş zaman dilimi içerisinde, belirli bir yerleşme alanından dışarıya olan yer değiştirmelerin sayısı olarak tanımlandığında gözlenen göç, izlenen zamanın ve incelenen alanın bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Böylece zaman süresinin ve yerleşme alanının boyutlarının seçimi, göç incelemelerinin temel sorunu haline gelmektedir. Tekeli göç çalışmalarına ilişkin bu tür sınırlandırma sorunundan, zaman ve mekân boyutundaki tüm kısıtlamaları kaldırarak kaçınılabileceğinin söylendiğini ifade etmektedir. Ancak ona göre bu tarz bir kaçınma toplumdaki tüm yer değiştirmeleri göç sayacaktır ki bu durum, birinci olarak bilgi toplama ve kullanmada sakıncalıdır; ikinci olarak ise tüm yer değiştirme olaylarının, güdülerinin ve niteliklerinin aynı olduğu varsayımına yol açacağı için sakıncalıdır. Bu ikinci durum, göçün analizinde bir sorun yaratacağı için analiz edebilmede değişik güdülere göre gruplandırmalara gitmek gerekecektir. Dolayısıyla bu halde sınırlandırma sorunundan kaçınmak olanağı yoktur (Tekeli ve Erder, 1978:62).

Anlaşılacağı üzere olgunun değerlendirilmesinde “sınırlandırma” sorununa önem veren Tekeli'ye göre göçün mekân sınırlamasının iyi yapılması gerekmektedir. Çünkü belli bir mekânsal

büyüklik ya da emek pazarı dışına çıkılması durumunda yeni bir mekâna geçileceği için sanayi toplumlarına özgü bir durum olan işyeri-konut ayrılığı, yaşam yerinin değiştirilmesinden kastedilene ilişkin belirsizliği ortadan kaldırmaktadır (Tekeli, 1998:3). Dolayısıyla belli bir mekânsal büyüklük ya da emek pazarı dışına çıkılması durumunda yeni bir mekâna geçilecektir. Bu da göç edenin yeni bir topluluk içerisinde girmesini ve bu durumda göç eden kişinin yeni sosyal ilişkiler kurmak zorunda olması sonucunu doğuracaktır ki bu durum yeni uyum sorunlarının ortaya çıkması ihtimalini beraberinde getirecektir. Oysa sanayi öncesi mekânda konut ve işyeri ayrılığının olmaması; üretimin canlı (insan ya da hayvan) enerji kaynaklarına bağlı olmasından kaynaklanan örgütlenme biçimine uygun olması; ek olarak, etnik, mesleki ve aile bağlarına dayalı mahalle ve sokakların görülmesi (Sjoberg, 2002:42-52) coğrafi mobilizasyonu daralttığı gibi ve iç içe de geçirdiği için sanayi toplumlarındaki gibi mekân/insan/yer ilişkisi görülmemektedir. Hal böyle olunca göç, mekân/insan/yer ilişkisi bağlamında sanayi toplumları üzerinden incelendiğinde, göçü tanımlayıcı faktör olarak bir topluluk ya da bir yerleşme birimi alınabilir. Böylelikle mekân büyüklüğü seçildiğinde incelenmek istenen göç incelenmek istenmeyenden daha kolay ayrılacaktır. Çünkü göç eden bir kişinin yaşadığı yerden ayrılması, kişinin toplumda eskiden kurduğu ilişkilerinin değişmesini, yeni ilişkiler içine girmesini gerektirir ve ancak bu durumda kişinin yeni koşullara uyumundan bahsedilebilir. Aynı yerde kalıp sadece evini değiştiren kişi büyük olasılıkla eski toplumsal ilişkilerini sürdüreceği için böyle bir uyum sürecine girmemektedir. Göç gözlemlerinde seçilen topluluğun büyüklüğü hangi tür değişikliklerin göç gözlemlerinin dışında bırakıldığını belirler. Örneğin bir bölge gözlem ünitesi olarak seçildiğinde bölge içi yer değiştirmeler inceleme dışı bırakılmış sadece bölgeler arası uyum sorunları araştırılıyor olabilir (Tekeli ve Erder, 1978:62-63).

Ayrıca Tekeli, göç olgusu için “zaman”ın da önemli bir kavram olduğunu vurgularken, “zaman dilimi” seçilerek de bir sınırlama yapılabileceğini belirtmektedir. Örnek olarak mevsimlik tarımsal göç ele alındığında, göç edenler her iş mevsimi sonunda yaşadığı yere döndüğü için çevresini değiştirmiş olmamaktadır. Eğer bir yıllık bir zaman dilimi ile göç gözlemleri sınırlandırılmış ise bu hareket göç gözlemleri içinde saptanmamış olacaktır. Zaman dilimi daraltıldığında ise gözlenen göç mevsimlik tarımsal göçler de eklenecektir (Tekeli ve Erder, 1978:63). Farklı olarak göç, bir yapısal değişiklik; yani toplumsal uyum mekanizması olarak kavramlaştırılması durumunda ise göç hesaplamaları, zamanda ve mekânda geri dönüşü olmayan yer değiştirmeler olarak alınır. Hal böyle olunca göçün sınırlandırılacağı zaman dilimini de doğru saptamak gereklidir. Aksi halde göç, belli bir süre ile sınırlandırıldığında mevsimlik göç gibi belli göç hareketleri dışında bırakılmış olabilir. Dolayısıyla mekânsal büyüklüğün saptanmasında “emek pazarı”; zaman olarak da “üretim süreçleri” esas alınabilir (Tekeli, 1998:3). Başka bir anlatımla göç kapsamı dışındaki yer değiştirmeleri gözlem dışında bırakabilecek uygun alan büyüklüğü olarak “emek pazarı” seçilebilir. Buradaki temel sorun ise “emek pazarı”nın ne olacağı sorunudur. Yazara göre “emek pazarı” da birçok halde yerleşme büyüklüğü ile üst üste düşmektedir (Tekeli ve Erder, 1978:63). Emek pazarının büyüklüğü göç mesafesine ilişkin irdelemeleri doğurmaktadır.

Tekeli, göç miktarının uzaklık ile ilişkisi araştırılırken iki hususun bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır ki bu yapılacak çalışmanın sınırlarının çizilmesi bakımından da önemlidir. Bunlardan

birincisi, göçün uzaklık ile değişmesini ortaya çıkaran süreç nedir? İkincisi ise bu süreç nasıl bir matematiksel ifade ile temsil edilebilir? Tekeli'ye göre göç miktarının uzaklığa bağlı olarak değişmesine sebep olan nedenler, kişinin değişen koşullara uyum sağlaması sürecindeki farklılıklar açısından incelenebilir ve bu durumda, kişinin koşullara uyum yapma türleri şöyle sınıflandırılmıştır. (Tekeli ve Erder, 1978:75)

1- Kişinin ya da ailenin aynı işgücü pazarı içerisinde kalarak yer değiştirmesi. Kişinin toplumdaki ilişkilerinde çok önemli değişmelerin meydana gelmediği bu uyum kararı, sonraki iki tip uyum kararına göre daha kolay verilebilir. Uzaklık, işgücü pazarının büyüklüğü ile sınırlanmıştır ve bu büyüklük gelişmiş ülkelerde bir saatlik sürüş mesafesi, geri kalmış ülkelerde ise şehrin fiziki sınırları içerisindeki işgücü pazarıdır. Eğer göç, ülkesel mekân organizasyonun uyumu olarak tanımlanırsa, işgücü pazarı içerisindeki bu tür yer değiştirmeler, göç tanımını dışında tutulabilir.

2- Kişinin ya da ailenin aynı işte çalışarak oturma yerini çalışmakta olduğu iş pazarının dışına taşınması. Bu tip göçler, iş çevresini ve toplumsal ilişkileri değiştiren yeni ilişkiler kurmaya fırsat yaratmasına rağmen birinci tipe göre daha az sayıda olan yer değiştirmelerdir. Belli konularda uzmanlaşılma sonucunda ya da bir bölgenin görece üstünlüğünü kaybetmesi diğer bölgenin kazanması sonucunda bölgeler arası etkinliği arttıran göçlerdir.

3- Göç edenler, hem sosyal çevresini hem de işini değiştirmektedir. Değişme deneyimi daha radikaldir ve sosyal organizasyon bakımından yapısal dönüşüme uyum sorunu yaratmaktadır.

Açıktır ki zaman ve mekân, neden ve sonuç unsurları ve aynı zamanda durağan olmaktan çok süreç olması göçün tanımlanması, ölçülmesi ve çözümlenmesini karmaşık hale getirir de Tekeli, farklı ama birbiriyle ilişkili dinamikleri analiz ederek olguyu tartışmıştır. Ancak olgunun kendisi kadar olguyu ortaya çıkaran aktörlerin dahil de önemlidir.

3. GÖÇTE İKİ BOYUT VE GÖÇÜN NEDENLERİ: SİSTEMİN TALEBİ VE KİŞİNİN KARAR VERME SÜREÇLERİ

Mekânda nüfusun yeniden dağılım sürecini gösteren yer değiştirmeleri diğer yer değiştirmelerden ayırmak gerektiğini vurgulayan Tekeli'ye göre, soruna toplumsal evrim kuramı içerisinde yaklaşıldığında, toplumun özellikle üretim örgütlemesi açısından geçirdiği dönüşüme paralel olarak göçün oluşacağı kabul edilmektedir. Bu açıklamada bireylerin karar süreçlerine katılımı geri plana itilmişken olgu, sistemin yaşadığı dönüşüme oturtulmuştur. Örnek olarak ise sanayi toplumuna geçerken yaşanan köylülükten kopuş verilebilir (Tekeli ve Erder, 1978:24). Başka bir ifade ile iki yönlü bir olgu olarak düşünülen göçün, birinci yönünü sosyal sistemin talebi oluştururken diğer yönünü ise bu talebe kişinin nasıl uyum gösterdiği meydana getirmektedir. Dolayısıyla kişi kararını nasıl vermektedir? Kişinin göç kararının hangi etkenler altında ve nasıl verildiğinin bilinmesi göçü yönlendirici bir politikanın izlenebilmesi için gereklidir (Tekeli, 1975:162).

Tekeli'ye göre, “sanayi toplumları için tanımlanmış göç olgusunun irdelenmesinde göçün hangi saiklerle gerçekleştiğini kavrayabilmek önemlidir. Bunun için sorunu birbirinden tamamen farklı, aşağıda belirtilen iki rasyonel açıdan kavramak gereklidir” (Tekeli, 1998:11); Bunlardan birincisi, göç gereksinmesini sistem açısından kavramaktır. Tekeli'ye göre sistem göçe ihtiyaç duyar. Çünkü göç, iş gücünü mekânda daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak, mekân organizasyonunun, sistemin taleplerine uyumunu sağlayan bir mekanizmadır.

Piyasa mekanizmasının yürürlükte olduğu toplumlarda emek hareketinin niteliğinin sistemin talepleri açısından farklılıklar gösterdiğini belirten Tekeli, Wolpert'e (1966:92-102) gönderme yaparak göçü, sosyal sistemin bozulan dengelerini tekrar sağlamak için ortaya çıkan bir mekanizma olarak değerlendirmektedir. Böyle bir değerlendirmede iki nokta arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracak şekilde net bir göç olacağını; bağlı olarak sistemin dengeye kavuşması halinde ise göçün ortadan kalkacağını Okun ve Richardson'a (1961) atıfla belirtmektedir. Göç, sistemin bozulan dengelerini tekrar sağlamak için ortaya çıkan bir mekanizma olmasının yanında toplumun evrimi sırasında geçirdiği dönüşümlere paralel olarak ortaya çıkan tek yönlü bir uyum hareketi olarak da kabul edilmektedir ki bu tip göçlerin en çok bilinen örneği toplumların endüstrileşmesine paralel olarak kırsal alanlardan kentsel alanlara olan göçtür. Emeğin mekânda hareketi bağlamında değerlendirildiğinde sistemin göç talebini, Friedman (1970) üzerinden yapan Tekeli, son tahlilde ise politik süreç içinde ortaya çıkan ihtiyaçlara bağlı olarak doğurulan göçler üzerinde durmaktadır. Bu durumda mevcut net göç akımını azaltmak için ya da ortadan kaldırmak için politikalar kabul edilebilir ya da göç teşvik edilebilir (Tekeli, 1975:159).

Göçün ortaya çıkmasında sistemin taleplerinin yanında bireylerin bu talebe hangi dinamikler üzerinden cevap verdiği de önemlidir. Sanayi toplumunun üretim düzeni açısından kişinin mekânda yer değiştirmesinin, “üretim için gerekli emeğin yer değiştirmesi”, “sermayenin yer değiştirmesi” ve “tüketicinin ve pazarın yer değiştirmesi” olarak üç farklı sonucu olduğunu ifade eden Tekeli, sanayi toplumuna ilişkin göç analizlerinde, genellikle soruna emeğin yer değiştirmesi olarak yaklaştığını, diğer iki sonucun toplumsal etkilerinin ise ihmal edildiğini belirtir. Hal böyle olunca göç olgusuna ilişkin ikinci rasyonel ise bireyin göç ederek güdülerini gerçekleştireceğine, dolayısıyla kişilerin yeni yerlere giderek yararlanabilecekleri fırsatların sayısını arttıracığına ilişkindir. Açıktır ki bu açıklama, belirli değişkenler üzerinden göç kararının nasıl verildiğine ilişkin çıkarımda bulunmak adına önemlidir (Tekeli, 1998:11).

Gelinen noktada Tekeli, kişinin göç kararı almasında en temelde “exante”² bir karar durumunun belirleyici olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre göç kararı, yaşanması beklenene dayanmaktadır ve beklentilere (Tekeli “beklenti” kavramını bazı eserlerinde “umma” biçiminde adlandırmaktadır) göre karar verilmektedir. Bu durumda kişinin gideceği yerdeki çevre şartları, kazanç olanaklarına ilişkin beklentileri göç kararı almasında etkili faktörlerdendir (Tekeli ve Erder, 1978:24). Exante bir değerlendirme sonucunda verilen göç kararının umulanı vermemesi üzerine yeni bir göç kararı veya

² “exante” karar: Kişilerin içinde buldukları zamandan ileriye doğru yürüttükleri yorum ve tahminlere göre karar alma durumlarını ifade etmektedir. Örnek için bkz (Tekeli, 1975:162) “Kişinin verdiği göç kararının temel özelliği exante bir karar olmasıdır. Kişi kararını gideceği yerdeki duruma, çevre şartlarına, kazanç imkânlarına ait ‘umma’larına göre verir. Yine bkz (Tekeli ve Erder, 1978:24).

geriye dönüş kararı verilse bile verilen bu kararlar yine de ex ante bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Yazara göre göç kararının ex ante olmasındaki temel sebep, göç kararı sonucunda beklenenin elde edilmesine ilişkin belirsizliğin yüksek olmasıdır. Bu belirsizlik arama davranışı ile azaltılmaya çalışılmaktadır (Tekeli, 1975:162). Bu sebeple göçle gelen ve önce kalkış noktasındaki düzenini bozmayan kişi, bu durumdaki belirsizliği, “arama” süreci ile azaltmaktadır (Tekeli ve Erder, 1978:24).

Tekeli, göç sürecinin başlayıp yeni yerleşmeye kadar geçen sürede değişik kararların değişik aktörler tarafından verilmekte olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu karar sürecinde; kişinin öncelikli olarak göç etmeye karar vermesi, daha sonra alternatif varış noktalarındaki fırsatlar arasından birini seçmesi ve son olarak da göç eden kişinin emeğini arz etmeye karar veren diğer göç edenler ile kentteki fırsatlar için yarışması ve kazanması gerekmektedir. Ancak bu konudaki son kararın verilmesinde ise işveren de etkilidir (Tekeli, 1998:13).

Tekeli, göç eden kişilerin göç ederken ya akılcı (rational) ya da Simon tipi tatmin olucu (satisfying) modele göre davrandıklarının varsayıldığını J. Wolpert’e (1965) gönderme yaparak vurgulamaktadır (Tekeli ve Erder, 1978:28). Yine Tekeli’ye göre Riew’in (1969) anlatısıyla, “ekonomistler analizlerinde hem göç edenin hem de işverenin rasyonel karar modeline uygun olarak hareket ettiğini varsayarlar. Bu varsayımın göre yukarıdaki üç karar aşağıdaki şekilde verilir. Rasyonel bir karar verici olan göç eden kişi kendi içinde bulunduğu durum ile göç ettikten sonra ömrü boyunca elde edeceği faydalar akımının farkının iskonto edilmiş değerini göç ederken yapacağı masraflar ve kayıplar ile karşılaştırır”. Eğer elde edeceği faydalar kayıplardan fazla ise göç etme kararı verilir diyen Tekeli, Youmans ve Schuli’nin (1968) ifadesiyle şunları belirtmektedir. “İşveren durumunda olan kişi kendi işi için başvuran kişinin bütün özelliklerini ve hünelerini bilmektedir. Bu bilgi altında kendisine en uygun olanı seçecektir. Göç edecek kişi, kendisi için en elverişli olan fırsata ulaştığında bu fırsatın işvereni tarafından seçilmezse kendisi için ikinci elverişli fırsata başvuracaktır. Rasyonel karar verme modelini kullanan ekonomistlere göre, böyle bir süreç içinde toplumda emeğin en etkin dağılımı sağlanacaktır. Tekeli’ye göre ekonomistler, sosyal sistemin denge analizi sonucunda böyle bir dağılıma ulaşacağını varsayarlar”. Ekonomistlerin bu apriori-dedüktif sistemi ise birçok bakımdan eleştirilebilir (Tekeli,1975:163).

Açıktır ki ekonominin rasyonalist paradigmasının etkisi altında bulunan araştırmalara göre karar vericiler rasyonel karar vericidir. Böylelikle sistem içerisinde emeğin mekânsal dağılımının da rasyonel gerçekleşmekte olduğu noktasından hareket eden Tekeli’ye göre göçün, sistem içerisinde emeğin mekânsal dağılımını rasyonalize ettiği kabulü kolayca yapılabilmektedir (Tekeli, 1998:14). Bu rasyonel işleyiş içerisinde, önceki paragrafta da vurgulandığı gibi göç eden emekçiye ilişkin bazı kararlar, göç ettiği yerdeki işveren tarafından verilecektir. Örneğin, kişi kentteki iş fırsatlarından ne kadar yararlanmayı istese ve bu noktada kendine kentsel iş imkânlarından fırsat yaratmak çabasında olsa da, istihdam kararını bazı ölçütleri göz önünde bulundurarak verecek olan işverendir. Buna rağmen hemen belirtmeli ki piyasa mekanizmasının geçerli olduğu ve dışarıya bağımlı ithal teknoloji ile kalkınmaya çalışan bir ülkedeki kalkınma sürecinde kentsel alanlarda modern bir kesimin oluşması söz konusudur. Bu durum

modern kesimlerde örgütlenmiş ve sermaye yoğun işlerin yer almasını beraberinde getirecektir. Hal böyle olunca emek arzına modern kesimlerin iş olanağı sağlayamaması marjinal kesimleri doğuracaktır (Tekeli, 1982:335-337). Dolayısıyla daha önce vurgulandığı gibi göç sonucunda elde edilecek faydanın, göç ederken yapılacak masraflar ve kayıplarla karşılaştırılacağını ve ortaya çıkacak yararın bireyin göç kararında etkili olacağını ayrıca belirtmek gerekir (Tekeli,1975:163).

Kişilerin fırsatlar hakkında yeterli bilgisinin olmaması ve iş aramanın göçten sonra göç edilen yerde beklerken yapılması; yine işverenin işçiyi seçme sürecinde onun hünelerinin dışında akrabalık ve hemşerilik gibi faktörlerin de rol oynaması; ek olarak kişinin, ömür boyu sağlayacağı faydanın tümünü hesap ederek bir fayda maliyet analizi yapabilecek durumda olmaması nedeniyle akılcı model, Tekeli tarafından eleştirilmektedir (Tekeli ve Erder, 1978:29). Bu noktalar Tekeli'ye göre modelin gerçekçi olma özelliğini yok etmektedir. Başka bir anlatımla “akılcı karar verme modeli”nin pratikte gerçekleşmesinin zorlukları olduğunu vurgulayan yazara göre bu model yine de göç eğilimlerine açıklık getirmesi bakımından önemlidir.

Son tahlilde Tekeli (1975:163), Simon (1957) tipi tatmin olucu modele gönderme yaparak şunları ifade etmektedir. “Çevresindeki fırsatlar arasından umma düzeyine uyanları arayan kişi kendisine açık olan fırsatları araştırırken, eğer kendi umma düzeyinde birçok fırsat buluyorsa umma düzeyini yükseltir, eğer hiç fırsat bulamıyor veya bulduğu fırsatlara seçilmiyorsa umma düzeyini düşürür. Süreç içinde kişinin fırsatları arama biçimi iyi örgütlenip ve umma düzeyi çabuk düşmedikçe ekonomistlerin rasyonel seçimi modeline daha çok yaklaşacaklardır. Ancak kişi için uygun olan birden fazla çözüm yolu olabilir”. Bu tip bir göç kararı verilmesinde belirleyici unsurlardan birisi durumunda olan umma düzeyi ile arama davranışı arasındaki ilişkiyi, bireyin içinde bulunduğu koşullar, kişinin nitelikleri, kişinin içinde bulunduğu şartların güvence düzeyi belirleyecektir. Yine göç kararında, kişinin fırsatları araştırma ve fırsatlardan haberdar olmasında etken olan değişkenleri Nelson'a (1959) gönderme yaparak tanıdık ve akraba çoğaltanı üzerinden açıklayan Tekeli (1975:164), Greenwood'a (1970) atıfla, akraba çoğaltanı ve tanıdık ilişkilerinin, iş fırsatları hakkındaki bilgilerin yayılmasında kitle haberleşme araçlarından daha etkin olduğunu belirtmektedir. Göç analizlerinde bu değişkeni ölçmekte genellikle varış noktasına daha önce göç etmiş olanların miktarı kullanılmaktadır.

Tekeli'ye göre, gerek ekonomistlerin rasyonel karar modelinde gerek Simon'un tatmin olucu karar modeli içinde göç edecek kişinin iş bulduktan sonra göç etmesi söz konusudur. Exante olma, bu durumda işteki başarısı ve çevre şartları için söz konusudur. Böyle bir varsayım altında göç daima gecikmeli olacaktır. Aşırı bir göç olamaz. Bu tip bir varsayım daha çok toplumun üst katmanlarındaki beyaz yakalılar için geçerlidir. Hâlbuki az gelişmiş ülkelerde kırsal alandan şehre olan göçlerde bir aşırı şehirleşmeden bahsedilmektedir. Bu olgu ancak göçün fırsatları arama davranışlarının bir yolu haline gelmesinde ortaya çıkabilir (Tekeli,1975:164). Bu durumda oluşabilecek aşırı göç sürecine ilişkin açıklamalara Todaro'nun (1961:1-29) üzerinden değinen Tekeli (1998:31), göç edenin iş arzından fazla olması durumunda göç edenler şehirde işsiz bekleyeceği için bir işsiz havuzu oluşacağını ve işverenin de bu havuzdan seçim yapacağını belirtmektedir. Bu durumda ise “tanıdık veya akraba çoğaltanı” etkisinin

göçe katılana sadece bilgi akışında değil kişinin göç ettiği ilk aylar içerisinde işsiz bekleyebilmesi noktasında fırsat yaratacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla göç olgusunun, belirtilen iki rasyonelin piyasa mekanizması içerisinde karşılıklı etkileşmesiyle ortaya çıktığını ifade eden Tekeli, piyasa mekanizmasının işaretlerine bağlı olarak insanların güdülerini tatmin edecek biçimde göç kararı almalarının ve göçü gerçekleştirmelerinin çoğu kez toplumsal sistemin ortaya çıkardığı taleplerden bağımsız düşünülmemeyeceğini vurgulamaktadır (Tekeli, 1998:11).

Tekeli'ye göre, “uzaklığın sürtünmesel etkisi” olarak ifadelendirilebilecek uzaklıkla çoğalan yer değiştirme harcamaları, iş ve yaşam koşulları hakkındaki bilgi akımının azalması vb. gibi etkenler ile birlikte “araya giren fırsatlar” göç eylemi üzerinde etkili olan faktörlerdir. Birey çıkış noktasından varış noktasına gelinceye kadar, aradaki fırsatlarla karşılaşacak ve bunlardan kendisini tatmin edecek olanı seçecektir (Tekeli ve Erder, 1978:77). Tekeli “araya giren fırsatlar” konusunda Stouffer'e (1961) değinerek kişinin fırsatları arama sürecinde ilk önce mesafe olarak kendine en yakın olan fırsatı algılayacağını ve bu fırsata razı olma olasılığının yüksek olduğu kabulüne vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla araya giren fırsatlar kişinin uzağa göçmesini engelleyecektir. “Araya giren fırsatlar” da bir değişken olarak tatmin olucu karar modelinin bir başka ele alınış biçimi söz konusu iken “yarışan göç edenler” değişkeninde ise işverenin tatmin olucu karar modeline uygun davrandığı ifade edilebilir. Burada daha yakın olduğu için fırsatlardan daha önce haberdar olup işe önce başvurular olacaktır ve işveren kendi isteklerine uygun bir kişi bulunca onu işe alacaktır (Tekeli,1975:165).

4. GÖÇ KARARI VE GÖÇE KATILANLARIN NİTELİKLERİ

Kişinin göç kararını almasında genellikle “güdüsel” (motivasyonel) ve “düzenleyici” olmak üzere iki gurup değişken olduğunu söyleyen Tekeli'ye göre güdüsel değişkenler, kişinin karar verme sürecine pozitif ve negatif bir değer olarak giren tüm unsurları kapsarken, kişinin kararında doğrudan etkilidirler. Bu değişkenler bir vektör olarak alındığında, vektörün pozitif elemanları göç kararını olumlu yönde etkilerken, negatif elemanları da olumsuz yönde etkilemektedir. Güdüsel değişkenler gelir, gelir artış hızı, vergi miktarı gibi doğrudan kişinin çıkarları ile ilgili olduğu gibi, ortalama ısı, hava kirliliği gibi çevresel olanları da bulunmaktadır. Düzenleyici değişkenleri ise kişinin göç kararını dolaylı olarak etkilemektedir. Dolayısıyla kişi göç kararını verirken bu değişkenleri kendi değerlendirmesine katmaz. Bu değişkenler kişinin fırsatları arama davranışını, fırsatları algılamasını ve bilgi akımını düzenleyerek göç kararında dolaylı olarak etkili olurlar (Tekeli, 1998:14). Tekeli, özellikle R. A. Fabricant'a (1970) gönderme yaparak, bazı çalışmalarda “engel fonksiyonları” diye de adlandırılan değişkenlerin göç kararını etkileyebileceğini belirterek, “engel fonksiyonlarının”, fiziki mesafe, akraba ve tanıdık çoğaltanları, varış ve çıkış noktalarının çevre koşulları bakımından benzerliği v.b. gibileri olabileceğini belirtmektedir. Belirtilen değişkenlerden her birinin göç edenlerin kararında ne kadar önemli bir etken olduğu bir çoklu rekreasyon denklemi yardımıyla sınanarak, anlamlı bulunan değişkenlerin göçü yönlendirmede bir politika değişkeni olarak kullanılabilmesi yine yazar tarafından belirtilmektedir

(Tekeli, 1998:33). Rasyonelliğin, engel fonksiyonların aşılmasında araçsal bir rasyonellik olduğunu ifade eden Tekeli, rasyonel karar verme modelinin idealleştirilmiş ve dolayısıyla sorunlar içeren bir model olduğunu da belirtmektedir (Tekeli, 1998:14).

Göç kararının üç ayrı aşamada realize edildiğini ifade eden Tekeli'ye göre, bu üç aşama, göç etme kapasitesinde olmak; göç etmeğe istekli olmak ve göç etmektir. Ona göre yukarıda sıralanan üç değişken incelendiğinde göçün seçmelilik özelliğinin genellikle üç boyut etrafında toplandığı görülmektedir. Başka bir anlatımla göç, yaşa göre, hünere göre ve evlilik yoluyla cinsiyete göre seçmelik göstermektedir (Tekeli,1975:166). Bu noktada göçte "hüner" başka bir ifade ile nitelik emek hareketi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Tekeli (1975:165), Balan'a (1969) atıfla göçün hüner üzerinden analizini şöyle yapmaktadır. "Göçün hünerler bakımından selektivitesini açıklamak genellikle daha basit olmakta ve talebin, bu hünerlere, yüksek olmasına dayandırılmaktadır. Göçün seçiciliğinin talebe bağlı olması kabul edilince farklı tipten veya kademededen olan şehirlerde farklı olacağını kabul etmek gerekir. Bu halde talep ile ilgili olarak seçiciliği etkileyen değişkenler, yüksek üretkenlikli dallarda iş yaratma hızı ve "credentialism"dir. Bir toplumda hüner düzeyi belirli bir mertebeyi aştıktan sonra işe kabul edilmek için o işi yapabilmeye gerekli hünere çok, diploma, bonservis, tavsiye mektubu v.b. gibi "credential"lar önem kazanır. Bu ise önemli bir seçicilik mekanizması ortaya çıkarır. Yaratılan iş gücü talebi çok ise "credential" in önemi azalır, az ise artar. Göçün varış noktasındaki işe alma sürecinde "credentialism" in etkenliği yüksek ise, otomatik olarak göçün çıkış noktalarında bir seçiciliğin doğmasına neden olmaktadır. Bu "credential"ları ancak belirli kademedeki çıkış noktaları sağlayabilir. Böylece credentialism, göç eden kişinin arama davranışı üzerine yerleşme kademelenmesinin koyduğu etki ile birlikte; göçteki kademelik olgusunu ortaya çıkaran önemli değişkenlerden biri olmaktadır" (Tekeli,1975:167). Açık ki Tekeli'ye göre güdüsel ve düzenleyici değişkenler bireyin göç kararı almasında hem sistem hem de emek hareketi açısından son derece önemli iken yine bireyin nitelikleri emeğin istihdamında ayrı bir değer taşımaktadır.

5. SONUÇ

Tarihsel süreçte her dönemde gerçekleşmiş olsa da göç, özellikle sanayi toplumları ile birlikte bir emek hareketi olma özelliğini taşıyor hale gelmiştir. Başka bir anlatımla sanayi toplumları ile birlikte emek hareketi göç hareketinin bir görünümü haline gelmiştir. Aslında modern sanayi toplumları dışındaki toplumlarda da bir emek hareketi olmasına rağmen bu toplumlardaki emeğin hareketinin gönüllü olmaması dikkati çekmektedir. Dolayısıyla üretim için gerekli emeğin miktarı merkezden kararlaştırıldığı için ya da emek üretim yerine zorla getirilip çalıştırılmakta olduğu için sadece tarihsel birer kategori olarak kalmışlardır ve bu çalışma içinde değerlendirme dışındırlar. İfade edilenlerden de anlaşılacağı üzere tüm çalışmalarında olduğu gibi göç çalışmalarında da çalışmanın ana aksını belirlemede ve sınırlarını çizmede son derece net olan Tekeli, çalışmasının metodolojik kurgusunu da çok iyi oturtmaktadır. Hal böyle olunca Morrison'a atıfla göç olgusunu çok iyi daraltan Tekeli, emeğin, üretimi daha etkin kılacak

şekilde yeniden dağıtılarak, mekân organizasyonun yeni koşullara uyumunu sağlayacak mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Ancak hemen belirtilmeli ki göç bir emek hareketi olarak alındığında da bir göç araştırmacısı hatasız veri toplayabilmek için olguyu zaman ve mekân açısından çok iyi sınırlamalıdır. Ancak bu durumda belirtilen faktörlerin çalışmada etkisinin bilinebileceğini ifade eden Tekeli için emek hareketi sadece bireysel bir kararın ürünü olarak ortaya çıkmamakta aynı zamanda sistemin talebi ile de gerçekleşebilmektedir. Başka bir anlatımla sanayi toplumları için geçerli olan bir emek hareketinin hangi nedenlerle gerçekleştiğini bilmek son derece önemlidir.

Sistemin talepleri üzerinden değerlendirildiğinde emek hareketi, sosyal sistemin bozulan dengelerini tekrar sağlamak için; toplumsal evrimin yarattığı dönüşümlere bağlı olarak tek yönlü bir hareket biçiminde ve mevcut net göç akımını yönlendirici politikalara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kişinin göç kararı almasında ise ex ante bir durumun geçerli olduğunu ifade eden Tekeli için kişinin göç kararı yaşanması beklenene dayanmaktadır. Yazar göç eden kişilerin göç ederken akılcı model ya da Simon tipi tatmin olucu modele göre davrandıkları vurgusunu yaparken ekonomistlerin analizlerinde hem göç edenin hem de işverenin rasyonel karar modeline uygun olarak hareket ettiğini varsaydıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla Tekeli’de, bu rasyonel işleyiş içerisinde göç eden emekçiye ilişkin bazı kararlar, göç ettiği yerdeki işveren tarafından verilecektir. Tekeli kişilerin fırsatlar hakkında yeterli bilgisinin olmaması ve iş aramanın göçten sonra göç edilen yerde beklerken yapılması; yine işverenin işçiyi seçme sürecinde onun hünerlerinin dışında akrabalık ve hemşerilik gibi faktörlerin de rol oynaması; ek olarak kişinin, ömür boyu sağlayacağı faydanın tümünü hesap ederek bir fayda maliyet analizi yapabilecek durumda olmaması nedeniyle akılcı modeli eleştirmektedir.

Güdüsel ve düzenleyici değişkenlerin bireyin göç kararını etkilediğini belirten Tekeli’ye göre yine engel fonksiyonları olarak adlandırılan değişkenler de göç kararını etkileyebilirler. Her ne kadar bu değişkenler göç kararını etkilese de göç edecek kişinin niteliği göçün seçiciliği bakımından önemlidir. Ancak yazarın ifadesiyle toplumdaki üretim düzeyi belirli bir düzeyi aştıktan sonra nitelikten çok diploma, bonservis gibi “credential”ler daha önemli hale gelmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Balan, Jorge (1969), “Migrant-Native Socioeconomic Differences in Latin American Cities: A Structural Analysis”, *Latin American Research Review*, Volume. 4, (3-29)
- Fabricant, Ruth A.(1970), “An Expectational Model of Migration”, *Journal of Regional Science*, Volume. 10, (13-24)
- Friedmann, John (1970) “The Future Of Urbanization in Latin America”, *Studies in Comparative International Development*, Volume. 5, (179-197)

- Greenwood, Michael J. (1970) Lagged Response in the Decion to Migrate, *Journal of Religion Science*, Volume.10, (375-385)
- Morrison, Peter A (1970), *The Rationale For a Policy on Population Distrubution*, Calif.Road Corporation, Santa Monica
- Nelson, Philip (1959) Migration, Real Income and Information, *Journal of Regional Science*, Volume. 1, (43-75)
- Okun, Bernard and Harry W. Richardson (1961), “Regional Income and Inequalityand Internal Population Migration”, *Ekonomic Development and Culturel Change*, Volume.9, (128-143)
- Riew, John (1973) “Migration and Public Policy”, *Journal of Regional Science*, Volume.13, (65-77)
- Sjoberg, Gideon (2002) “ Sanayi Öncesi Kenti”, *20. Yüzyıl Kenti*, Ed ve Çev: Bülent Duru ve Ayten Aklan, İmge Kitapevi, Ankara
- Simon, A. Herbert (1957) *Models of Man*, Newyork:John Wiley and Sons
- Stouffer, Samuel A. (1961) “Intervening Opportunities and Competing Migrants”, *Journal of Regional Science*, Volume.2, (1-26)
- Tekeli, İlhan (1975), “Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sayı.1, (153-176)
- Tekeli, İlhan ve Leila Erder (1978), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara
- Tekeli, İlhan (1982), “Türkiye’de Kentleşmenin Kavranma Dinamiği Üzerine”, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:3*, Turhan Kitapevi, Ankara
- Tekeli, İlhan (1998), “Türkiye’de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi”, *Türkiye’de İç Göç Konferansı*, Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, (7-21)
- Todaro, Michael P. (1961), “An Analysis of Industrialization Employment in Less Developed Countries”, *Yale Economic Essays*, Volume. 2, (1-26)
- Wolpert, Julian (1965), “Behavioral Aspects of the Decision to Migrate”, *Regional Science Association Papers*, Volume.15, (159-178)
- Youmans, R and G Schuli (1968) An Emprical Study of the Agricultural Labor Market in a Developing Country Brazil, *American Journalof Agricultural Economies*, Volume.80, (943-961)